

بازار بین بانکی ایران و چالش ها

محمد زمان رستمی^۱، راضیه شعبان^۲^۱ عضو هیئت علمی دانشگاه قم^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه قم

چکیده

با توجه به اینکه بحران های پولی به سرعت بر رشد و تولید تاثیر منفی می گذارد کنترل و شناسایی آن ها و همچنین روش های مقابله با آن ضروری است و از طرفی بانک مرکزی به بانک ها دستوری ابلاغ کرده مبنی بر لزوم تمرکز بیشتر بر روی مدیریت و تنظیم منابع و مصارف خود، به نحوی که از بکارگیری منابع بانک مرکزی اجتناب ورزند. با توجه به این موضوع که به لحاظ طول عمر کوتاه بانکداری بدون ربا در مقایسه با بانکداری متداول در دنیا؛ در حوزه مدیریت نقدینگی، مطالعات کمتری انجام گرفته است، اهمیت موضوع نقدینگی بیش از پیش احساس می شود. نقدینگی به مثابه خون در شریان نظام بانکی برای حفظ سلامت و ادامه حیات آن ضرورت دارد. بانک ها و مؤسسه های اعتباری در انجام امور روزمره خود گاهی با کمبود منابع روبه رو می شوند. طبق مطالعات انجام شده بانک ها در برابر کمبود نقدینگی، که موجب هجوم بانکی و دست آخر ورشکستگی می شود، به شدت آسیب پذیرند. بازار بین بانکی از ارکان مهم بانکداری محسوب می شود. در این بازار بانک های دارای مازاد نقدینگی، منابع خود را به بانک های دارای کسری می دهند. بانک ها برای تعادل وضعیت نقدینگی و رفع نیازهای مالی کوتاه مدت خود به این بازار مراجعه می کنند. این بازار حداقل دو کارکرد مهم در نظام های مالی ایفا می کند. اولین و مهم ترین کارکرد آن ایفای نقش فعال و مؤثر بانک مرکزی در اجرای سیاست پولی از طریق راهبری نرخ های سود است. کارکرد دیگر بازار بین بانکی، انتقال نقدینگی به شکل مطلوب از مؤسسات مالی دارای مازاد به مؤسسات دارای کسری وجوه است. با وجود اهمیت بالایی که این بازار دارد با گذشت چهارده سال از تصویب قوانین بازار بین بانکی، همچنان در این بازار با آسیب ها و چالش هایی روبه رو هستیم. این مقاله تلاش می کند با روش تحلیلی و توصیفی آسیب ها و چالش های بازار بین بانکی را در تمام جهات مورد تحلیل و بررسی قرار دهد. با توجه به محدود بودن مقاله ها در زمینه بازار بین بانکی این نوشته از اولین نوشته ها که به آسیب شناسی بازار بین بانکی به شکل گسترده و وسیع پرداخته است.

کلیدی: بانک، بازار بین بانکی، عقود، بانکداری اسلامی.

مقدمه

مدیریت نقدینگی در قلب فعالیت‌های بانکداری متعارف و اسلامی قرار دارد. نادیده گرفتن آن می‌تواند علاوه بر ورشکستگی بانک‌ها، پایداری کل سیستم مالی را از بین ببرد. بروز مشکل نقدینگی، عمده‌ترین دلیل ورشکستگی بانک‌ها بوده است (مارک لارگان، ۲۰۰۰، ص. ۲۸). بنابراین، برای بانک‌ها داشتن توانایی کافی برای به دست آوردن نقدینگی در کوتاه‌ترین زمان و با کمترین هزینه اهمیت دارد (هفرنان، ۱۹۹۶).

بانک‌های اسلامی نیز همچون بانک‌ها متداول، دارایی‌های نقدی در مقابل بدهی‌های پولی دارند و عدم تعادل بین سپرده‌ها و سرمایه‌گذاری‌های مالی در بانک‌های اسلامی می‌تواند باعث بروز مشکل نقدینگی شود و به همین دلیل، مدیریت نقدینگی برای این نوع بانک‌ها اهمیت دارد. از طرفی، نگهداری بیش از اندازه پول در برابر بدهی‌ها، سوددهی بانک را با مخاطره روبه‌رو می‌کند؛ به همین دلیل، ایجاد موازنه و اطمینان بین دارایی‌ها و میزان پول، مهم‌ترین مسئله مدیریت نقدینگی است (دوسوکی، ۲۰۰۷، ص ۳). وجود ابزارهای گوناگون، مانند بازار بین‌بانکی یا دیگر بازارهای سرمایه که براساس نرخ بهره عمل می‌کنند، به مدیریت نقدینگی بانک‌های متداول کمک می‌کند؛ اما بسیاری از ابزارهای مالی موجود براساس مکانسیم نرخ بهره بنا شده است و به علت حرکت ربا اسلام نمی‌توان از آن‌ها بهره گرفت؛ بنابراین، ایجاد روش‌های نو به علت خطر نقدینگی، بیش از پیش احساس می‌شود. ایجا بازار مالی اسلامی، یکی از مهم‌ترین اقدام‌هایی است که با هدف کمک به بهبود و برطرف کردن مشکل نقدینگی بانک‌ها در کوتاه‌مدت صورت گرفته است.

تحلیل عملکرد نظام پولی در رسیدن به رشد و توسعه و یا ایجاد بحران مالی نقش اساسی داشته، از این‌رو در محافل علمی، بحث میان تصمیم‌سازان و قانون‌گذاران از اهمیت زیادی برخوردار است. بدین جهت در این مقاله یکی از بخش‌های بازار پول، بازار بین‌بانکی، مورد بررسی و آسیب‌شناسی قرار می‌گیرد.

آسیب‌شناسی هر موضوعی نیازمند آشنایی با مسئله مورد نظر در تمام ابعاد آن است. برای شناسایی آسیب‌ها و مشکلات بازار بین‌بانکی نیز باید در مورد ماهیت و آمار عملکرد بازار اطلاعاتی کسب کرد. از این‌رو ابتدا به معرفی و تبیین کارکرد بازار بین‌بانکی می‌پردازیم و سپس آمارهای عملکرد بازار بین‌بانکی مطرح شده و در نهایت آسیب‌های موجود بیان می‌شود.

مبانی نظری

معرفی و تبیین کارکرد بازار بین‌بانکی

بازار بین بانکی یکی از اجزای بازار پول و روش‌های تأمین مالی بانکی است که امکان معاملات بین بانک‌های عضو را فراهم آورده و تلاش می‌کند تا بانک‌ها از طریق به کارگیری منابع مازاد یکدیگر نیازهای کوتاه‌مدت خود را برطرف کرده و نیازی به مراجعه به بانک مرکزی را نداشته باشند.

بررسی جریان بدهی بانک‌ها به بانک مرکزی و اضافه برداشت آن‌ها نشان می‌دهد در حال حاضر بانک‌های خصوصی با ۶۷ هزار میلیارد تومان بیشترین میزان بدهی را به خود اختصاص دادند که در مقایسه با دی‌ماه ۱۳۹۵ بیش از ۳۳ هزار میلیارد تومان افزایش دارد. بدهی بانک‌های خصوصی در دی‌ماه سال گذشته نسبت به اسفندماه سال ۱۳۹۵ تا ۷۶ درصد و در مقایسه با دی‌ماه سال قبل از آن تا ۹۷ درصد رشد دارد. این بانک‌ها گرچه روند رشد بدهی‌شان از حدود ۲۰۰ درصدی که در سال گذشته ثبت شده بود کمتر شده اما همچنان با افزایش مواجهند. (ایسنا، ۱۳۹۷)

بدیهی است تحت شرایط فوق انتظار می‌رود روابط مالی میان بانک‌ها و بانک مرکزی بهبود یافته و آمار اضافه برداشت بانک‌ها نزد بانک مرکزی کاهش یابد.

تقسیم بندی بازار بین بانکی:

بازار وام بین بانکی^۱

«بازارهای وام بین بانکی» نهادهایی هستند که بانک‌ها برای دوره مشخص در چارچوب آن به یکدیگر وام می‌دهند. بسیاری از وام‌های بین بانکی دارای سررسید یک هفته و کمتر هستند و بیشترین حجم معاملات مربوط به «وام‌های یک‌شبه»^۲ هستند. انجام عملیات استقراض در این بازارها بر مبنای «نرخ بهره شبانه»^۳ است و این نرخ در عمل همان نرخ است که مقام پولی سعی در مدیریت آن دارد. به صورت مشخص بانک مرکزی از طریق دخالت در این بازار سعی در کنترل نرخ بهره بین بانکی داشته تا از طریق ساختار زمانی ارتباط نرخ‌های بهره بین بانکی و انواع مختلف نرخ‌های بهره کوتاه مدت، میان مدت و بلندمدت و نیز «مکانیسم‌های انتقال پولی»^۴ بخش‌های حقیقی اقتصاد را در چارچوب الگوی سیاست گذاری پولی متأثر سازند.

بازار ارز بین بانکی^۵

«بازارهای ارز بین بانکی» بازارهایی هستند که بانک‌ها نسبت به مبادله ارزهای مختلف به صورت عمده در آنها مبادرت می‌نمایند. این عملیات غالباً از طریق ارتباط مستقیم دو بانک با یکدیگر یا از طریق سامانه‌های مبادلات ارزی الکترونیک - که مشتمل بر واسطه‌های مبادلاتی است^۶ صورت می‌گیرد. در هر دو بازار، ابزارهای مالی نظیر اوراق قرضه در بازار وام بین بانکی و حواله‌های ارزی در بازار ارز بین بانکی نیز مبادله می‌شوند. بازارهای وام بین بانکی به صورت داخلی و بر مبنای پول محلی و یا به صورت بین‌المللی شکل می‌گیرد. بازارهای ارز بین بانکی عمدتاً به صورت بین‌المللی اداره می‌شوند، گرچه در محدوده یک اقتصاد خاص نیز قابل شکل گیری هستند. برای مثال بازار ارزی بین بانکی که تا سال ۱۳۹۰ در ایران فعال بوده از جمله این بازارهاست. عمده بازیگران بازارهای وام بین بانکی بانک‌های تجاری، بانک‌های مرکزی به عنوان آخرین وام‌دهنده و گاهی مؤسسات مالی هستند. این در حالی است که در بازارهای ارز بین بانکی علاوه بر این موارد، واسطه‌های مبادلات ارزی و مشتریان بزرگ در غالب شرکت‌های چندملیتی نیز حضور دارند.

کارکردهای بازار بین بانکی

- هموارسازی نقدینگی^۷

بانک‌ها همه روزه بدهی‌ها و دارایی‌های خود را مورد تحلیل قرار می‌دهند تا از وضعیت کسری یا مازاد خود مطلع شوند. نقدینگی -از طریق بازار بین بانکی- از مؤسسات دارای مازاد به سوی مؤسسات دارای کسری کانالیزه می‌شود.

- توزیع جهانی نقدینگی^۸

مناطق دارای مازاد نقدینگی می‌توانند از طریق بازار بین بانکی منابع را به مناطق دارای کسری منتقل نمایند.

- توزیع جهانی سرمایه^۹

۱- Interbank Lending Market
 ۲- Overnight Loans
 ۳- Interbank Rate or Overnight Rate
 ۴- Monetary Transmission Mechanisms
 ۵- Interbank Foreign Exchange Market
 ۶- Brokers
 ۷- Liquidity Smoothing
 ۸- Global Liquidity Distribution

سپرده گذاری صورت گرفته در بانکها قابل واگذاری به سایر بانکهاست.

– پوشش ریسک ۱۰

بانکها از بازار بین بانکی به منظور پوشش ریسکهای مرتبط با ارزهای خارجی و نرخهای بهره خارجی استفاده می کنند. با ظهور بازارهای مشتقه ۱۱ این نقش توسعه یافته و بازار بین بانکی ابزاری برای مدیریت ریسک بازار در اختیار بانکها قرار داده است.

– اجتناب از مقررات تنظیمی ۱۲

هزینه بانکها را از طریق کاهش نیاز به فرار از -انطباق با- مقررات داخلی و فرار مالیاتی کاهش داده است. با توجه به گسترش بازارهای بین بانکی در جهان، بانکهای تجاری در حال حاضر قادرند که با انجام معاملات در بازارهای مختلف بین بانکی بین -المللی و منطقه ای- و با مد نظر قرار دادن مقررات، سیاستهای مالیاتی و سایر هزینههای مبادلاتی مرتبط با هر حوزه جغرافیای انتخابهای متنوعی را در مدیریت نقدینگی خود داشته و کم هزینه ترین مورد را انتخاب نمایند.

– اعمال سیاستهای نرخ بهره بانک مرکزی

بانکهای مرکزی از بازار بین بانکی برای اعمال سیاستهای پولی خود استفاده می کنند.

با توجه به موارد مذکور دو نکته قابل توجه است:

بازار بین بانکی گرچه به عنوان جایگاهی برای به کارگیری ابزار پولی بانک مرکزی در اعمال سیاستهای پولی است، لکن تأمین کننده نیازهای بسیار مهم برای بانکهای تجاری -از جمله تأمین نقدینگی، استفاده بهینه از منابع راکد در کوتاه مدت، تنوع پورتهوی، پوشش انواع ریسک (از جمله ریسک نقدینگی و ریسک بازار، کاهش هزینه مقررات داخلی کشورها و مالیات برای بانکها) است.

برخی از عملکردهای بازار بین بانکی صرفاً در محیط بازارهای بین بانکی بین المللی محقق می شود و بانکهای مرکزی و بانکهای تجاری مستقر در یک کشور خاص صرفاً نمی توانند کلیه نیازهای خود را از طریق بازارهای بین بانکی داخلی تأمین نمایند. این توضیح لازم است که بازارهای بین بانکی حجم مبادلات مالی در دنیا را بسیار گسترش داده اند. (هفرنان ۱۳، ۲۰۰۵، ص. ۱۵-۲۷)

دستورالعمل معاملات مجاز طبق ماده (۵)

-تودیع وجوه به صورت سپرده سرمایه گذاری

(شامل گواهی سپرده منتشر شده توسط خود بانک) در چارچوب قانون عملیات بانکی بدون ربا، بر این اساس مدت متعارف سپرده ها یک شبه و حداکثر یک ساله تعیین شده و این سپرده ها مشمول پرداخت سپرده قانونی نمی شوند.

-خرید و فروش دین

-اوراق مشارکت و گواهی سپرده

-سایر معاملات با موافقت بانک مرکزی

همچنین براساس مفاد این ماده نرخ معاملات طبق توافق طرفین تعیین میشود.

۹- Global Capital Distribution

۱۰- Hedging of Risks

۱۱- Derivatives Markets

۱۲-Regulatory Avoidance

۱۳- Heffernan

معیار ورود بانک‌ها به بازار بین‌بانکی

بررسی آخرین وضعیت نقدینگی
پرونده‌های موجود بانک در هیئت انتظامی
و سایر معیارهای بانک مرکزی، به شرطی که حجم گردش مالی فعالیت‌های‌شان از حداقل مشخصی که توسط بانک مرکزی
معین می‌شود، پایین نرود.

ویژگی‌های بازار بین‌بانکی ریالی ایران

به‌صورت کلی بازار بین‌بانکی در ایران از لحاظ قانونی و عملکردی تکامل نیافته است و بانک مرکزی به عنوان مقام پولی کشور
در هدایت نظام پولی و سیاست‌گذاری پولی مجهز به سازوکارهای کارآمد مرتبط با عملیات بازار باز نمی‌باشد و از این حیث
تنگناهایی در عملیاتی ساختن سیاست‌های مؤثر پولی وجود دارد. البته بانک مرکزی نیز می‌تواند به طراحی نظام گُردوری
مبتنی بر تنزیل اوراق با بازدهی ثابت و استفاده از ابزارهای عملیات بازار باز، نرخ تنزیل مجدد، نسبت سپرده قانونی و عملیات
شبانۀ بازار باز، جهت اعمال سیاست پولی در بازار بین‌بانکی در بانکداری اسلامی اقدام کند. ولی در چند سال گذشته مقادیر
محدودی اوراق مشارکت در بازار بین‌بانکی مبادله شده است، اما بازار بین‌بانکی ریالی ایران به‌صورت عمده بر مبنای سپرده-
گذاری و سپرده‌پذیری وجوه نقدی است و مبادله ابزارهای مالی در آن عملیاتی نشده است.

بانک مرکزی بجز عملیات نظارتی و انجام برخی امور اجرایی، عملاً نقشی در حوزه مدیریت و راهبری نقدینگی و علامت‌دهی
نرخ سود در این بازار ندارد. همچنین تاکنون بانک مرکزی مبادرت به انجام عملیات بازار باز در این بازار نکرده است.^{۱۴}
بانک مرکزی تا پایان سال ۱۳۹۳ عملیات اعطای تسهیلات به بانک‌ها یا جمع‌آوری وجوه از این بازار را در این بازار عملیاتی
نکرد. این در حالی است که براساس مصوبه جلسه ۱۱۹۸ شورای پول و اعتبار (مورخ ۸ اردیبهشت ماه ۱۳۹۱) بانک مرکزی
مجوز فعالیت در بازار بین‌بانکی را دریافت نموده تا با توجه به تقاضای نقدینگی بتواند منابع بیشتری را ارائه و نرخ‌ها را به سمت
تعادل هدایت کند.

تنها اقدام بانک مرکزی برای محدود ساختن نقش خود به‌عنوان آخرین وام‌دهنده و هدایت تقاضاها به سوی بازار بین‌بانکی، قرار
دادن نرخ بسیار بالا برای اخذ تسهیلات بانک‌های تجاری از بانک مرکزی است. براساس شواهد موجود علیرغم اتخاذ این
سیاست بانک مرکزی موفق به دستیابی به این هدف نشده است روند استقراض بانک‌ها از بانک مرکزی همچنان بالاست؛ به
نحوی که طی سالهای ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۲، به‌صورت متوسط سالیانه ۲۲ درصد رشد داشته است.

نکته بسیار مهم آن است که بازار بین‌بانکی در خصوص تسهیلات بسیار کوتاه‌مدت مناسب است. چنانچه بیان شد در طی سال-
های عملکرد چندساله این بانک به‌طور متوسط ۷۵ درصد عملیات سپرده‌پذیری و سپرده‌گذاری به‌صورت یک شبه بوده است.
به عبارتی بانک‌ها صرفاً در خصوص مشکلات نقدینگی و یا بهره‌برداری از مزایای بسیار کوتاه‌مدت در این بازار امکان فعالیت
دارند و عمده کمبودهای نقدینگی کوتاه‌مدت و بلندمدت خود را صرفاً از طریق استقراض از بانک مرکزی می‌توانند پوشش
دهند. برای مثال کمبود نقدینگی به واسطه بدهی‌های معوق، طرح‌های تکلیفی مانند مسکن مهر و ... از طریق بازار بین‌بانکی
تاکنون امکان عملیاتی شدن نداشته است. این توضیح لازم است که براساس بخشنامه شماره ۹۳/۷۵۱۱۰ مورخ ۱۳۹۳/۳/۲۲
بانک مرکزی سپرده‌گذاری مدت‌دار بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی نزد یکدیگر صرفاً باید از طریق بازار بین‌بانکی ریالی
انجام شود.

^{۱۴} - از اواخر سال ۱۳۹۸ و در سال ۱۳۹۱ عملیات سپرده‌گذاری در برخی بانک‌های عضو بازار آغاز شده است که اطلاعات متقنی از عملکرد آن نیز وجود
ندارد.

عملکرد نامناسب در بازار بین بانکی تا حدود زیادی متأثر از ضعف های موجود در ایجاد سلامت مالی در شبکه بانکی و مدیریت نقدینگی است. مسئله سلامت مالی بانک ها به ویژه در مبادلات بین المللی بانک ها بسیار حائز اهمیت است. همراه با تشدید تحریم های اقتصادی و افت سطح روابط بانک های تجاری کشور از بانک های تراز اول جهان به بانک های با استاندارد ضعیف تلاشی مؤثر برای بهبود شاخص های سلامت بانکی، از لحاظ کیفیت سرمایه و دارایی های شبکه بانکی، پیگیری نشده است، ضمن آنکه تا قبل از این مقطع نیز چالش های بزرگی متوجه نظام بانکی کشور بوده است. طی سال های گذشته در نتیجه تأخیر بانک مرکزی در تدوین به موقع مقررات بال ۲، شکاف بین استانداردهای بانکی کشور با سطح استانداردهای بین المللی عمیق تر شده است. در شرایط حاضر، این عقب افتادگی می تواند نقشی تعیین کننده داشته باشد؛ به گونه ای که حتی می تواند پذیرش بانک ها و ورود آنها به عرصه بین المللی را با دشواری هایی روبرو سازد. در شرایطی که استانداردهای بال ۳ در بیشتر کشورها در حال پیاده سازی است. در سیستم بانکی کشورمان هنوز استانداردهای بال ۱ به طور کامل اجرایی نشده است.

مقایسه بازارهای بین بانکی در جهان

برخی کشورها در ایجاد بازار بین بانکی سابقه و تجربه های بیشتری نسبت به ایران دارند. از این رو شناخت آنها و مقایسه با بازار بین بانکی در ایران از ضروریات آسیب شناسی به حساب می آید. در جدول زیر ۱۳ ویژگی بین ۵ کشور مقایسه شده است. (موسویان، شمسی نژاد، ۱۳۹۷، ۱۳۲)

جدول ۱ مقایسه بازار بین بانکی در جهان

ردیف	طبقه ها	ایران	اتحادیه اروپا	آمریکا	مالزی	اندونزی
۱	دامنه تغییرات نرخ بازار بین بانکی ^{۱۵}	ندارد	دارد	دارد	در بازار بین بانکی متعارف دامنه وجود دارد و بر بازار بین بانکی اسلامی اثر می-گذارد	در بازار بین بانکی متعارف دامنه وجود دارد و بر بازار بین بانکی اسلامی اثر می-گذارد
۲	سطح توسعه یافتگی	سطحی و غیر رقابتی	عمیق و رقابت بالا	عمیق و رقابت بالا	تقریباً عمیق و رقابتی	سطحی و غیر رقابتی
۳	تقسیم بندی بازار	ندارد	دارد	رابطه به صورت منابع از بانک بزرگ به کوچک هدایت می شود.	از جنبه حجم مبادلات تقسیم بندی دارد	ندارد
۴	شیوه تعیین نرخ بازار	توسط بانک مرکزی	پیشنهاد اعضای اتحادیه	تصمیمات کمیته بازار آزاد فدرال	در بازار بین بانکی متعارف اعلام نرخ توسط ۱۲ بانک. در بازار بین بانکی اسلامی براساس نرخ هر قرار داد	در بازار بین بانکی متعارف اعلام نرخ توسط ۱۲ بانک. در بازار بین بانکی اسلامی براساس نرخ هر قرار داد
۵	ارتباط با سایر بخش های بازار پول ^{۱۶}	مرتبط نیست	مرتبط است	بازار از طریق وجوه فدرال و کارگزاران با بازار پول در	ارتباط وجود دارد	بدلیل ابزار کم ارتباط کم است

^{۱۵} منظور کریدور نرخ بازار بین بانکی است. (تعیین نرخ سقف و کف)

^{۱۶} در اینجا ارتباط بازار بین بانکی با سایر بازارهای پول بوسیله ابزارها انجام می شود. اگر این ارتباط قوی باشد یعنی در بازار ابزارهای مناسبی طراحی شده است.

		ارتباط است.				
۶	مؤسسات کارگزار	وجود ندارد	وجود دارد	وجود دارد	وجود ندارد	وجود ندارد
۷	اعضای بازار	بانک‌های عضو بازار بین‌بانکی	بانک‌هایی که در بانک فدرال رزرو حساب دارند.	بانک‌های عضو اتحادیه اروپا	بانک‌ها و مؤسسات داری مجوز از بانک مرکزی	عضو
۸	واحد پولی	ریالت-دلار	دلار	یورو	ریال	روپیه-دلار
۹	شاخص بازار بین‌بانکی	در متعارف: Jibor در اسلامی: وجود ندارد.	Fed Fund Rate	Euribor	وجود ندارد	در متعارف: Kibor: در اسلامی: وجود ندارد.
۱۰	وثائق و تضمین	در متعارف وجود ندارد در اسلامی با توجه به نوع قرار داد وجود دارد	در اصل تضمین نشده ولی مؤسسات غیر دولتی بیمه-گذار هستند.	تضمین شده و نشده	در سپرده‌گذاری متقابل تضمینی وجود ندارد.	در متعارف وجود ندارد در اسلامی با توجه به نوع قرار داد وجود دارد
۱۱	نهاد رتبه‌بندی و مدیریت ریسک	وجود دارد	بر اساس معیار CAMRLS رتبه-بندی صورت می‌گیرد.	با توجه به اعتبار هر بانک، نرخ مبادله متغیر است.	وجود ندارد	-
۱۲	شفافیت و اطلاع-رسانی	شفافیت قابل قبول	شفافیت بالا	شفافیت بالا	وجود ندارد	شفافیت کم
۱۳	مقام ناظر	بانک نگارا مالزی	فدرال رزرو	بانک مرکزی اتحادیه اروپا	بانک مرکزی	بانک اندونزی

باتوجه به جدول ۱ بازار بین‌بانکی در ایران وضعیت مطلوبی ندارد. کریدور نرخ سود در آن تعریف نشده، سطح توسعه یافتگی پایینی دارد، تقسیم‌بندی در آن موجود نیست، شیوه تعیین نرخ بازار دستوری است، با سایر بازارها در ارتباط نیست، مؤسسات کارگزار وجود ندارند، شاخصی برای بازار بین‌بانکی تعریف نشده است، ریسک نسبتاً بالاست و در نهایت شفافیت و اطلاع‌رسانی در بازار ضعیف است.

بازار بین‌بانکی در ایران و عملکرد آماری

به گزارش روابط عمومی بانک مرکزی، بازار بین‌بانکی ریالی در ایران در تیر ماه سال ۱۳۸۷ بر اساس سیاست‌های پولی و اعتباری کشور و مطابق با ماده ۳۴ بسته سیاستی- نظارتی سیستم بانکی در این سال، برای انجام معاملات عمده بین بانک‌ها راه‌اندازی شد. هدف از راه‌اندازی و توسعه فعالیت این بازار، تقویت مدیریت نقدینگی بانک‌ها و تسهیل تامین مالی منابع مورد نیاز بانک‌ها در کوتاه‌مدت، برقراری انضباط پولی مناسب بانکی و اجرای مؤثرتر سیاست‌های پولی کشور است. اما به دلیل فقدان زیرساخت‌های مناسب و بدهی بالای بانک‌ها به بانک مرکزی تا سال ۱۳۸۷ این بازار عملیاتی نشد. در نهایت در سال ۱۳۸۷ به صورت رسمی فعالیت خود را آغاز کرد. در ابتدا بانک مرکزی با ۱۰ بانک که از سابقه نقدینگی مناسبی برخوردار بودند؛ فعالیت بازار را آغاز کرد. در این قسمت آمارهایی از عملکرد بازار بین‌بانکی ارائه می‌شود.

تعداد اعضای بازار بین بانکی ریالی

طی سال های فعالیت، بازار بین بانکی ریالی از استقبال قابل قبول شبکه بانکی برخوردار بوده است. تعداد اعضای فعال در بازار بین بانکی از ۱۰ بانک در سال ۱۳۸۷ به ۳۰ بانک و موسسه اعتباری در ۱۳۹۶ رسیده است. در جدول زیر تعداد بانک هایی که توانسته اند، از طرف بانک مرکزی مجوز ورود به بازار را طی سال های ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۶ دریافت کنند؛ ملاحظه می شود.

جدول ۲ تعداد اعضای بازار بین بانکی

سال	تعداد
۱۳۸۷	۱۰
۱۳۸۸	۱۸
۱۳۸۹	۱۸
۱۳۹۰	۱۸
۱۳۹۱	۲۳
۱۳۹۲	۲۸
۱۳۹۳	۲۸
۱۳۹۴	۳۰
۱۳۹۵	۳۲
۱۳۹۶	۳۰

مأخذ: مدیریت کل اعتبارات- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

نکته قابل ملاحظه در جدول این است که ارقام ذکر شده در جدول تعداد اعضا در آن سال را ذکر می کنند و لزوماً این تعداد فعال^{۱۷} نبوده اند.

میانگین نرخ سود معاملات بازار

هنگاهی که بانک ها در پایان دوره مالی کوتاه مدت خود چه روزانه و یا ماهانه دچار کمبود منابع شوند، به ناچار از سایر منابع تأمین مالی می کنند. رایج ترین شیوه مراجعه به بانک مرکزی است که هزینه فراوانی دارد. راه حل بعدی استفاده از بازار بین بانکی است. نرخي که در بازار بین بانکی تعیین می شود؛ سایر نرخ ها در اقتصاد را مشخص می کند. اگر بانک برای تأمین مالی خود نرخ بالایی را در بازار بین بانکی پرداخته باشد بنابراین منابع را با نرخ بالا به مشتریان خود می دهد. بدین جهت نرخ بازار بین بانکی مهم است که سایر نرخ ها در اقتصاد را تعیین می کند.

در جدول زیر نرخ سود معاملات طی سال های ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۶ ملاحظه می شود. در ابتدای دوره مورد بررسی نرخ سود ۱۵,۵ و در پایان به ۱۸,۶۹ رسیده است. این نرخ میانگین نرخ سود در تمام معاملات یکشنبه، یک هفته و... در انواع قرارداد طی دوره مورد نظر است.

جدول ۳ نرخ سود معاملات

سال	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶
نرخ سود معاملات	۱۵,۵	۱۴,۴	۱۸,۲	۲۱,۴	۲۳,۲	۲۷	۲۴,۴۷	۱۸,۶۲	۱۸,۶۹

^{۱۷} منظور از عضو فعال عضوی است که در دوره مورد نظر حداقل یک معامله بین بانکی در چهارچوب بازار بین بانکی ریالی انجام داده باشد.

									(درصد)
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--------

منبع: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

حجم ارزشی روزانه و نرخ سود موزون معاملات بازار بین بانکی ریالی

طبق اطلاعات مندرج جدول ۳، نرخ سود موزون بازار بین بانکی ریالی از ۱۵،۵ درصد در سال ۱۳۸۸ به ۱۴،۴ درصد در سال ۱۳۸۹ کاهش یافت و در ادامه به دلیل وجود تنگنای اعتباری بانکها، نرخ سود با روندی افزایشی به ۲۷ درصد در سال ۱۳۹۳ رسید. لیکن در سالهای اخیر با مداخله موثر بانک مرکزی در بازار بین بانکی ریالی، روند نرخ سود بازار با کاهش مواجه شده است. با مدیریت فعالانه نقدینگی بازار (سپرده گذاریهای صریح و ضمنی بانک مرکزی در بازار) و همچنین اقداماتی نظیر: کاهش نسبت سپرده قانونی و اعمال سیاست تبدیل اضافه برداشت برخی از بانکها و موسسات اعتباری به خطوط اعتباری و قرارداد سپرده گذاری در بازار، نرخ سود بازار بین بانکی ریالی با روندی کاهشی مواجه شده و از ۲۷ درصد در سال ۱۳۹۳ به ۱۸،۶ درصد در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته و در ادامه به ۱۸،۸ درصد در ده ماهه ابتدایی سال ۱۳۹۶ رسیده است

حجم عملیات بازار بین بانکی

با افزایش تدریجی عمق بازار، معاملات بازار بین بانکی ریالی - که شامل سپرده گذاری (سپرده پذیری) اعضای بازار نزد (از) یکدیگر است- نیز از رشد قابل توجهی برخوردار بوده است؛ به طوری که معاملات بازار با افزایش بیش از ۱۸۴۷ برابری، از ۱۷ فقره در سال ۱۳۸۷ به ۳۱،۴ هزار فقره در سال ۱۳۹۵ رسید. تعداد معاملات بازار بین بانکی ریالی در سال ۱۳۹۶ نیز معادل ۳۱،۲ هزار فقره است. میانگین هر معامله از ۲۶۸ میلیارد ریال در سال شروع به کار بازار به ۹۶۸ میلیارد ریال در سال ۱۳۹۵ افزایش یافت.

جدول ۴ حجم عملیات بازار بین بانکی

۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	۱۳۸۹	۱۳۸۸	۱۳۸۷	
۶۴۰۵۵	۳۰۹۵۷	۲۱۶۹۳	۱۱۳۸۹	۳۱۱۰	۱۲۱۳	۱۴۰۰	۴۳۵	۱۲۰	۴،۵	حجم معاملات ۱۸ (سپرده گذاری یا سپرده گیری) هزار میلیارد ریال
۳۱۲۲۲	۳۱۴۰۳	۲۳۰۳۱	۱۷۳۷۱	۵۸۸۶	۲۱۱۰	۳۵۴۴	۱۲۵۸	۲۱۰	۱۷	تعداد معاملات (فقره)
	۹۸۶	۹۵۴	۶۵۶	۵۲۸	۵۷۵	۳۹۵	۳۴۶	۵۷۱	۲۶۸	میانگین هر معامله ۱۹ (میلیارد ریال)
۱۸،۸	۱۸،۶	۲۴،۵	۲۷	۲۳،۲	۲۱	۱۸	۱۴	۱۶	-	متوسط نرخ معاملات (درصد)

منبع: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

سهم بانکها در عملیات بین بانکی (بر مبنای درصد)

در جدول ۵-۳ سهم بانکها در سپرده گیری و سپرده گذاری ارائه شده است. همان طور که ملاحظه می شود در سال شروع فعالیت بازار، تمام سپرده گذاریها از طرف بانکهای دولتی صورت گرفته است؛ که ۹۰ درصد را بانکهای خصوصی (خصوصی)

^{۱۸} حجم معاملات برابر است با مجموع حجم سپرده گذاری و سپرده پذیری تقسیم بر دو می باشد.

^{۱۹} از تقسیم حجم معاملات با تعداد دفعات سپرده گذاری ضرب در ۱۰۰۰ حاصل شده است.

و خصوصی شده) و بقیه را سایر بانک‌های دولتی جذب کرده‌اند. اما در سال‌های بعدی به مقدار زیادی از سهم فعالیت‌های بانک‌های دولتی کم شده است. به‌عنوان مثال ۹۵ درصد سپرده‌گذاری و ۹۵ درصد سپرده‌گیری در سال ۱۳۹۲ مربوط به بانک‌های خصوصی است. در مورد علل فعالیت کمتر بانک‌های دولتی در بازار بین‌بانکی ریالی در سال‌های اخیر می‌توان دلایل زیر را بیان کرد:

- بانک‌های دولتی از طرف دولت مجبور به ارائه تسهیلاتی هستند، این ارائه تسهیلات منابعی را برای بانک‌های دولتی باقی نمی‌گذارد که در بازار بین‌بانکی سپرده‌گذاری کنند.
- بانک‌های دولتی بدهی‌های بالایی به بانک مرکزی دارند و این ریسک اعتباری آن‌ها را افزایش می‌دهد و بانک‌های خصوصی کمتر اعتماد می‌کنند که به آن‌ها تسهیلات ارائه کنند.
- کسری بانک‌های دولتی ناشی از ساختار دولتی آن‌ها و بلندمدت است. با منابع کوتاه‌مدت بازار بین‌بانکی نمی‌توان کسری آن‌ها را رفع کرد.

جدول ۵ سهم بانک‌ها در عملیات بازار بین‌بانکی

جمع کل	دولتی	کل خصوصی	خصوصی شده	خصوصی	بانک‌ها
۱۰۰	۱۰	۹۰	۰	۹۰	۱۳۸۷
۱۰۰	۱۰۰	۰	۰	۰	+
۱۰۰	۵،۷	۹۲،۵	۸۸،۹	۳،۶	۱۳۸۸
۱۰۰	۸،۹	۹۱،۱	۷۲،۴	۱۸،۷	+
۱۰۰	۱۹،۶	۸۰،۴	۳۰،۸	۴۹،۶	۱۳۸۹
۱۰۰	۳۷،۳	۶۲،۷	۴۵،۱	۱۷،۶	+
۱۰۰	۱۸،۹	۸۱،۷	۳۶،۸	۴۴،۳	۱۳۹۰
۱۰۰	۰،۶	۹۹،۴	۳۴،۵	۶۴،۹	-
۱۰۰	۸،۳	۹۱،۷	۵۲،۳	۳۹،۴	۱۳۹۱
۱۰۰	۲،۳	۹۷،۷	۵۲،۷	۴۵	-
۱۰۰	۵	۹۵	۴۸	۴۷	۱۳۹۲
۱۰۰	۵	۹۵	۳۱	۶۴	-
۱۰۰	۸	۹۲	۲۸	۶۴	۱۳۹۳
۱۰۰	۱۸	۸۲	۳۲	۵۰	-
۱۰۰	۱۱،۷	۸۸،۳	۱۴	۷۴،۳	۱۳۹۴
۱۰۰	۳۲،۱	۶۷،۹	۲۷،۱	۴۰،۸	-
۱۰۰	۲۵	۷۵	۳۱	۴۴	۱۳۹۵
۱۰۰	۱،۶۷	۹۸،۳۳	۶۷،۰۸	۳۱،۲۵	-
۱۰۰	۲۱	۷۹	۲۷	۵۲	۱۳۹۶
۱۰۰	۶۱	۳۹	۱۸	۲۱	-

سهم میزان سپرده‌گذاری بر حسب مدت (درصد)

در سال اولیه تاسیس بازار بین‌بانکی، بانک‌ها با نحوه فعالیت در این بازار اطلاعی نداشتند. اما در سال‌های بعد سهم معاملات یک‌شبه از مبلغ سپرده‌گذاری یا سپرده‌گیری، بالغ بر ۷۰ درصد بود و در سال ۱۳۹۲ به بیش از ۸۰ درصد رسید. این امر نشان‌دهنده وجود ضروری بازار بین‌بانکی در کشور است و همچنین نشان‌دهنده معاملات زیاد کوتاه مدت در این بازار است و کارکرد اصلی بازار بین‌بانکی نیز رفع نیازهای کوتاه‌مدت بانک‌ها است.

جدول ۶- سهم میزان سپرده‌گذاری بر حسب مدت

جمع	سایر	شش ماهه	سه ماهه	یک ماهه	یک هفته‌ای	یک شبه	
۱۰۰	۶۷	۰	۱۸,۷	۱۴,۳	۰	۰	۱۳۸۷
۱۰۰	۱۹,۶	۰,۸	۳,۲	۱,۷	۱,۷	۷۳	۱۳۸۸
۱۰۰	۱۸,۸	۰,۲	۰,۶	۷	۳,۲	۷۴,۳	۱۳۸۹
۱۰۰	۲۰,۷	۰,۱	۰,۱	۱,۲	۱,۱	۷۶,۷	۱۳۹۰
۱۰۰	۲۴,۲	۰,۱	۰,۱	۲,۲	۱,۹	۷۱,۵	۱۳۹۱
۱۰۰	۱۵,۴	۰	۰,۵	۲,۵	۱,۲	۸۰,۱	۱۳۹۲

منبع: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

آسیب شناسی بازار بین بانکی

آمارهای ارائه شده بیانگر رشد سریع حجم معاملات بازار بین بانکی از زمان تأسیس تاکنون می‌باشد، بطوری که حجم معاملات این بازار در سال ۱۳۹۶ نسبت به سال قبل از آن با رشد زیادی مواجه شده است. با این وجود این بازار دارای مسائل و آسیب‌هایی است.

چالش‌های بازار بین‌بانکی از منظر روابط موجود میان بانک مرکزی و بانک‌های عضو

عدم استراتژی مشخص بانک مرکزی در خصوص بازار بین‌بانکی

یکی از عمده مشکلات بازار بین‌بانکی، مشکلاتی است که در زمینه مقام ناظر یعنی بانک مرکزی وجود دارد. بانک مرکزی در مورد بازار بین‌بانکی استراتژی مشخصی ندارد. در مورد طرح‌های آتی، فرآیندهایی تنبیهی و تشویقی و ... جهت‌گیری واضح و روشنی برقرار نیست.

عدم طرح‌ریزی و اطلاع‌رسانی بانک مرکزی در مورد برنامه‌های خود باعث عدم اعتماد سایر بانک‌ها برای شرکت در بازار بین‌بانکی می‌شود به دنبال آن شفافیت بازار کم و ریسک مبادلات افزایش می‌یابد. آثار مخربی را برای بازار به همراه می‌آورد.

عدم تدوین مقررات جدید و تازه در حوزه بازار بین‌بانکی

بعد از سال ۱۳۸۷ که دستورالعمل بازار بین‌بانکی نوشته شد عملاً مقررات و قوانین جدیدی به آن اضافه نشد. اما با توجه به اینکه انجام هر عملی موجب تجارب بیشتر در آن زمینه می‌شود؛ بعد از گذشت یک دهه باید در قوانین بازار تجدید نظرهایی صورت بگیرد و یا قوانین جدیدی اضافه گردد. در این زمینه تجربه خود کشور و سایر کشورهای موفق در بازار بین‌بانکی می‌تواند کمک شایانی در حرکت به سمت جلو و ایجاد یک بازار بین‌بانکی منسجم، قوی و زنده انجام دهد.

دستورالعمل‌ها و مقررات فعالیت در بازار بین بانکی تکامل یافته نیست. برای مثال ضوابطی خاص برای محدوده نوسان روزانه نرخ مرجع، شرایط تعطیلی بازار، بازسازی و... وجود ندارد. این موارد هزینه‌های مبادلاتی در این بازار را افزایش داده و استفاده بهینه از فرصت‌های مناسب سرمایه‌گذاری را محدود می‌کند (پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۵)

نبود شفافیت و اطلاع‌رسانی مناسب در خصوص عملکرد بازار بین بانکی

در بازارهای بین بانکی کشورهای موفق معاملات و نرخ‌های عرضه و تقاضا از طریق سایت در اختیار فعالان و علاقمندان قرار می‌گیرد. ولی در ایران نرخ‌ها کاملاً دو طرفه هستند، و در هیچ سایتی اطلاعات مبادلات قرار نمی‌گیرد. با توجه به مبحث، می‌توان گفت بانک مرکزی به ایجاد شفافیت در بازار بین بانکی پیرامون اعلام نرخ و فراهم‌سازی شرایط مرسوم در خصوص انجام مبادلات آنلاین منطبق با استانداردهای مورد نظر پایبند نیست.

عدم تنوع در ابزارهای مالی جدید توسط بانک مرکزی

بررسی صورت گرفته از سوی مرکز پژوهش‌های مجلس در خصوص بازار بین بانکی ریالی گویای آن است که اتکا عملیات این بازار بر تودیع سپرده و عدم فراهم شدن بهره‌برداری از سایر ابزارهای مالی بوده و در عمل باعث شده بانک مرکزی قادر به اعمال سیاست پولی فعال از طریق این بازار نباشد.

از سوی دیگر بر اساس آمارهای بانک تسویه بین المللی در سال ۲۰۱۳، تنها ۳۲ درصد از معاملات در بازارهای بین بانکی به صورت نقدی انجام می‌گیرد و ۶۸ درصد معاملات از طریق ابزارهای مشتقه ارزی در بازار انجام می‌شود. این در حالی است که در حال حاضر به دلیل عدم شکل‌گیری ابزارهای مشتقه ارزی (قرادادهای سلف، آتی و اختیار معامله ارزی) در کشور معاملات در بازار بین بانکی ارز به معاملات نقد محدود شده است.

باید اضافه کرد، در بازار بین بانکی ایران آنچنان از ابزار تودیع سپرده استفاده شده است که برخی از فعالان در بازار بر این باورند که ابزاری جزء تودیع سپرده وجود ندارد. حال آنکه ابزارهای متفاوت و متنوعی برای این بازار وجود دارد.

مشخص نبودن مکانیزم تعیین نرخ سود (عدم شفافیت در نرخ‌های بازار)

بر اساس مقررات بازار بین بانکی، بانک مرکزی در ابتدای هر روزمیانگینی از نرخ‌های روز قبل بر اساس سررسید را اعلام می‌کند؛ که به آن نرخ مرجع می‌گویند. این نرخ در بازار مانند فشارسنجی است که وضعیت نقدینگی در بازار را نشان می‌دهد و با توجه به این نرخ، شرکت‌کنندگان به فعالیت در بازار می‌پردازند. بانک مرکزی نیز از این نرخ برای سیاست‌گذاری پولی استفاده می‌کند. البته در مواردی بانک مرکزی برای ثبات سیاست پولی و عدم تعادل در بازار، نرخ را اعلام نمی‌کند.

البته باید این نکته را در نظر داشت شفاف نبودن نرخ مرجع باعث سیگنال‌دهی غلط به فعالان اقتصادی و عدم تصمیم‌گیری صحیح می‌شود. اعلام نرخ اشتباه یا عدم اعلام آن در کوتاه‌مدت شاید بتواند به سیاست پولی کمک کند ولی در بلندمدت اثر عکس دارد و موجب افزایش بی‌اعتمادی فعالان حوزه اقتصادی به سیاست‌های بانک مرکزی می‌شود.

عدم توجه بانک مرکزی به سیستم کریدور نرخ سود و تعیین دستوری نرخ باعث می‌شود نظام بانکی از پتانسیل بالای بازار بین بانکی استفاده نکند. در عمل بانک مرکزی برای سیاست‌گذاری خلق سلاح می‌شود. چنین وضعیتی دارای آثار سوء بر ایجاد شرایط عدم تعادل در بازار اعتبارات و علامت دهی غلط به فعالان اقتصادی است.

نرخ بهره توسط شورای پول و اعتبار به صورت دستوری تعیین می‌شود. این نرخ‌ها غالباً برای حداقل دوره یکساله تعیین شده و از انعطاف خاصی برای اعمال سیاست فعال پولی برخوردار نیستند. به دلیل اینکه این نرخ‌ها غالباً دستوری هستند لذا مکانیسم عرضه و تقاضا در خصوص اعتبارات چندان قادر به ایجاد تعادل در بازار نبوده و عموماً نوعی سهمیه‌بندی تسهیلات در سیستم بانکی وجود دارد. در مواردی سیستم بانکی با اتکا به ترفندهایی مانند بلوکه کردن بخشی از تسهیلات در حساب سپرده، اخذ کارمزد و سپرده‌گذاری مدت‌دار مقدم بر اخذ تسهیلات، به نوعی نرخ سود مرتبط با اخذ تسهیلات را تعدیل می‌کنند. به عبارتی سیستم بانکی غالباً نمی‌تواند بر پایه نرخ‌های دستوری ابلاغی عملکرد مورد انتظار سیاست‌گذار پولی را داشته باشند.

چالش‌های بازار بین‌بانکی از منظر روابط موجود بانک‌های عضو

اعضای بازار بین‌بانکی علاوه بر این که با بانک مرکزی و فرآیندهای ناکارآمد بازار مشکلاتی دارد؛ برخی مشکلات در روابط میان خود اعضا مشاهد می‌شود. این مشکلات و آسیب‌ها عبارتند از:

وجود روابط دوطرفه میان اعضاء بازار بین‌بانکی

در بازار بین‌بانکی ایران سیستم معاملات الکترونیکی بین‌بانکی وجود ندارد. به همین دلیل بانک‌ها برای تبادلات بین خود از روش‌های سنتی و دو طرفه استفاده می‌کنند و بازار منسجمی که که عرضه کنندگان، تقاضاکنندگان، نرخ مبادله و حجم معاملات در آن اعلام شود؛ وجود ندارد. حتی نرخ‌ها بر اساس توافق دوطرف تعیین می‌شود. این موارد باعث کاهش شفافیت و افزایش مراودات و فساد می‌شود.

عدم تنوع در ابزارهای مورد معامله و مشکلات موجود در ابزار موجود

گرچه در دستورالعمل اجرایی بازار بین‌بانکی، چند ابزار برای انجام معاملات این بازار معرفی شده است، ولی در حال حاضر به جز تودیع سپرده از سایر ابزارها استفاده نمی‌شود. از طرفی برخی ابزارها مانند اوراق مشارکت را نمی‌توان به صورت الکترونیکی منتشر کرد. و این قابلیت استفاده در کوتاه‌مدت را از بین می‌برد و استفاده از آن با محدودیت‌هایی برای استفاده کنندگان همراه است.

به گزارش خبرنگار انتخاب اقتصادی، شواهد موجود حاکی از آن است که هزینه مبادلات در بازار بین‌بانکی ریالی به‌واسطه تکامل ناکافی دستورالعمل‌ها، سازوکارهای انجام معاملات و اطلاع‌رسانی ضعیف، بالاست. بخشی از این افزایش هزینه به دلیل عدم بهره‌برداری از فرصت‌های مناسب سرمایه‌گذاری است.

ابزاری که هم‌اکنون در بازار بین‌بانکی استفاده می‌شود؛ سپرده‌گذاری متقابل بانک‌ها است. استفاده از این ابزار آسان است و باعث شده از سایر ابزارها کمتر استفاده شود؛ ولی مشکلاتی نیز دارد. یکی از مشکلاتی که استفاده کنندگان این ابزار با آن مواجه هستند تضمین معاملات است. این ابزار دارای ضمانت کافی نیست و عملاً معاملات بدون تضمین انجام می‌شوند. مشکل دیگر تعیین سود در این ابزار است؛ که از نظر شرعی شبهاتی دارد. شیوه کار به این شکل است که منابع از طریق عقد وکالت به بانک سپرده‌پذیر منتقل می‌شود. بانک سپرده‌پذیر باید در زمان جاری سود علی‌الحساب را پرداخت کند و در پایان دوره با محاسبه سود حساب‌های مختلف بانک، نسبت به مبادلات سپرده‌گذاری متقابل در بازار بین‌بانکی اقدام کند. این چالش منجر به این موضوع شده است که سود واقعی این تبادلات به صورت واقعی نبوده و شبه ربوی بودن داشته باشد. (موسویان، شمسی‌نژاد، ۱۳۹۶، ۱۴۳)

در حالت کلی، به دلیل فقدان ابزارهای مالی قابل معامله در بازار بین‌بانکی ریالی (که بیانگر عدم وجود انواع اوراق بهادار در پرتفوی دارایی‌های سیستم بانکی کشور است)، امکان مداخله موثر بانک مرکزی جهت راهبری نرخ سود بازار بین‌بانکی ریالی در دامنه مربوط فراهم نیست.

مشخص نبودن میزان ریسک اعتباری و نقدینگی بانک‌ها

عدم انتشار رتبه‌بندی اعتباری بانک‌ها و همچنین کنترل ناکافی وضعیت اعتباری فعالان در بازار بین‌بانکی توسط بانک مرکزی، عملاً موجب شده که بانک‌ها به‌صورت آشکار از ریسک مبادلات خود آگاهی نداشته باشند؛ بنابراین مواجهه با پیامدهای مبادلات خطرناک برای فعالان بازار و در پی آن مجموعه نظام بانکی چندان دور از انتظار نیست.

البته در این معاملات، بانک‌ها منابع در معرض ریسک قابل توجهی نسبت به یکدیگر پیدا می‌کنند. که در شرایط عادی ممکن است آنها را با هیچ مشکلی مواجه نکند ولی باید توجه داشت که پیوستگی عملیات بانک‌ها در شرایط غیرمترقبه، خود می‌تواند نقشی تخریبی ایفاء نماید به این مفهوم که مشکلات مالی یک بانک را به بانک دیگر منتقل و یا در کل سیستم منتشر نماید، از

این رو درباره اندازه این منابع در معرض ریسک همواره سؤالاتی در رابطه با کفایت سرمایه بانک ها مطرح است. با داشتن نسبت کفایت سرمایه، بانکها می توانند با ریسک کمتری وارد بازار شده و تأمین مالی کنند.

نبود سیستم تضمین معاملات

یکی دیگر از آسیبها نبود سیستم تضمین معاملات است که نا اطمینانی را در بازار افزایش می دهد. هم اکنون هر معامله بادرخواست کتبی به بانک مرکزی و ضبط مکالمات توسط بخش بازار بین بانکی بانک مرکزی صورت می گیرد اما کافی نیست و تضمین کننده خود معاملات و طرفین نیست.

عدم آگاهی متخصصان بازار به ابزارهای پولی کوتاه مدت اسلامی

یکی از مواردی که در توسعه نیافتگی بازار بین بانکی و آسیبهای آن مطرح است؛ عدم آگاهی مدیران و فعالان بانکی از کارکردها و مزیت های این بازار و عدم آشنایی با عملکرد و ابزارهای موجود است.

چالش های بازار بین بانکی از منظر فقدان نهادها، ابزارها و فرایندهای مفقوده

علاوه بر چالش هایی که در روابط بین اعضا و بانک مرکزی وجود دارد یک سری دیگر از عوامل که در ذیل عنوان می شوند از جمله آسیب های این بازار هستند. که موجب عدم کارایی این بازار شده است.

نبود سیستم جامع معاملات الکترونیکی بین بانکی

همانطور که قبلا گفته شد سیستم جامع معاملات الکترونیکی در بازار بین بانکی کشورمان وجود ندارد. این آسیب باعث به وجود آمدن روابط دوطرفه و تلفنی بین اعضاء می شود. راه اندازی این ابزار مزیت های زیر را داراست:

- نرخ ها شفاف و براساس عرضه و تقاضا تعیین می شود. مکانسیم بازار نرخ ها را تعیین می کند.
- سیگنال دهی نرخ ها چون بر اساس نظام بازار است، کاملا صحیح و موجب ایجاد تعادل در بازارها می شود.
- امکان استفاده از سایر ابزارها افزایش می یابد.
- نظارت و کنترل بیشتر و ریسک و خطر کمتر می شود.
- بانک مرکزی در مدیریت سیاست پولی و نظارت بر بازار عملکرد بهتری خواهد داشت.

فقدان نهاد رتبه بندی اعتباری بانکها و مدیریت ریسک آنها

در مبادلات همیشه ریسک های متفاوتی وجود دارد. بازار بین بانکی نیز از این قضیه مستثنی نیست. در مورد منابع سپرده گذاری شده بین بانکها ریسک نکول زیاد است. در این میان نیاز به یک سیستم اعتبار سنجی قوی احساس می شود.

عدم استفاده از سیستم اعتبارسنجی منجر به عدم شفافیت و ریسک بالا در مبادلات می شود. زیاد بودن ریسک اعتباری و نقدینگی منجر به افزایش احتمال نکول در بازار بین بانکی و در نتیجه رشد نرخ سود در مبادلات مالی بین بانکها و افزایش معاملات تمدیدی در این بازار می شود که این فعالیتها منجر به ناکارآمد شدن این بازار می شود. لازم است براساس مدل های مختلف سنجش ریسک اعتباری و نقدینگی بانکها، این متغیرها کمی شده و در سامانه مبادلات بین بانکی برای هر یک از اعضاء از سوی بانک مرکزی قرار گیرد (سودانی، ۱۳۹۶، ص. ۱۴۳).

نبود کمیته نظارت شرعی در بازار بین بانکی

بررسی معاملات از نظر انطباق با شریعت در مرحله ابزار و هم در مرحله انجام معاملات امری ضروری است. برخی ابزارها با وجود اینکه می توانند مفید باشند و عملکرد بازار را تکمیل و یا اصلاح کنند؛ بدلیل برخی اختلاف نظرهای شرعی در ابزار یا شیوه عملیاتی مورد غفلت قرار گرفته اند. برای مثال از بیع دین در بازار بین بانکی به دلیل اختلافات شرعی استفاده نمی شود.

عدم اتصال بازار بین بانکی به سایر بازارها

وجود بازار ثانویه فعال، نقش زیادی در کشف قیمت حقیقی و افزایش نقدشوندگی ابزارهای مالی و در نتیجه تقویت بازار اولیه دارد. یکی از مشکلات جدی در مسیر توسعه بازار بین بانکی ایران، نبود بازار ثانویه فعال برای معاملات ابزارهای مالی است. این امر موجب شده تا قیمت گذاری ابزارهای مالی بازار پول به خوبی صورت نگیرد و ابزارهای مالی چون گواهی سپرده در نظام

بانکی منتشر می‌شوند، از نقدشوندگی کافی برخوردار نباشند. وجود ریسک نقدشوندگی بالا موجب افزایش نوسان قیمت‌ها می‌شود که نتیجه آن افزایش شکاف قیمت‌های خرید و فروش و هزینه‌های معاملاتی است.

بازار پولی از دو جز بازار سرمایه و بازار بدهی تقسیم می‌شود. ارتباط این دو بازار اهمیت فراوانی دارد و باعث گسترش هر دو بازار می‌شود. به عبارت دیگر ابزارهای بازار سرمایه و بازار بدهی باید قابلیت معامله توسط بانک‌ها عضو داشته باشد. در بازار بین‌بانکی ما چنین سازوکاری وجود ندارد. که این امر از گسترش بازارها جلوگیری می‌کند.

عدم وجود مؤسسات کارگزار بین‌بانکی

در بازار بین‌بانکی کشورهای توسعه یافته نهادها و مؤسساتی رابط بین سپرده‌گذاران و سپرده‌پذیران را برقرار می‌کنند. وجود این مؤسسات کارگزار موجب ارتباط بهتر و کارآمدتر، کاهش هزینه مبادلات و تسريع امور می‌شود. علاوه بر این با وجود این مؤسسات رابطه بین بازارهای سرمایه، کالا و بدهی با سهولت انجام می‌گیرد. اما در بازار بین‌بانکی ایران این گونه مؤسسات وجود نداشته و بانک‌ها با یکدیگر رابطه مستقیم دارند.

عدم وجود کمیته طراحی و تعیین نرخ‌های بازار بین‌بانکی

در حال حاضر وظیفه تعیین و مشخص نمودن نرخ سود بر عهده بانک مرکزی است. البته این بانک در اوایل نرخ متوسط بازار در روز قبل را ارائه می‌کرد اما به دلیل افزایش نرخ و نیز تداخل آن با سیاست‌های پولی، وظیفه نرخ‌گذاری بر منابع مازاد بر عهده خود بانک‌ها قرار گرفت. با این حال در حال حاضر بازار از یک نرخ شبانه برای سپرده‌گذاری متقابل استفاده می‌کند اما با ورود ابزارهای مختلف با ریسک‌ها و زمان‌های متنوع، فرایند تعیین و یا حتی دامن مجاز آنها و نیز طراحی سیستم کرایدور نرخ سود، نیازمند کمیته‌ای متخصص از حوزه‌های بازار پول، اقتصاد، نظارت شرعی و... بوده که علاوه بر هدایت بازار به سمت نرخ-های سیاست پولی، از نوسان شدید و التهاب در بازار کاسته و بازار بتواند خود را با این نرخ‌ها منطبق نماید.

مشکلات حسابداری

وجود استانداردهای حسابداری و حسابرسی در زمینه معاملات بانکی یکی از پیش‌نیازهای اساسی در توسعه بازار پول است. این امر در برخی موارد اهمیت بیشتری می‌یابد. برای مثال نحوه محاسبه سود سالیانه در عقود مشارکتی هنوز هم یکی از چالش‌های جدی در بانکداری اسلامی به شمار می‌رود. گرچه ممکن است تصور شود نحوه محاسبه سود و بروز ریسک حسابداری در ابزارهای مالی بازار پول به دلیل ماهیت کوتاه‌مدت آنها اهمیت کمتری دارد، ولی این امر در ابعاد کلان می‌تواند مشکلاتی را برای این بازار پدید آورد. در حال حاضر در ایران، استانداردهای حسابداری کافی در زمینه معاملات بازار بین بانکی وجود ندارد و این امر ممکن است موجب تضییع حقوق سرمایه‌گذاران یا ناشران و فعالان بازار بین بانکی شود.

صوری بودن معاملات

یکی از مشکلات کنونی بانکداری اسلامی، صوری بودن برخی معاملات و عدم تطابق متن قرارداد با آن چیزی است که در واقعیت اجرا می‌شود. فراگیر شدن این امر به ویژه در ابزارهایی مانند خرید دین می‌تواند مشکل ساز شود. دین واقعی که ناشی از معاملات واقعی است، ضمن مشروعیت، با رعایت ضوابطی از امکان قیمت گذاری و دادوستد در بازار ثانویه نیز برخوردار است. ولی اگر اسناد بدهی فروخته شده بر مبنای یک بدهی واقعی شکل نگرفته و تنها ظاهر آن رعایت شده باشد، حجم انبوهی از تراکنش‌های صوری در معاملات بانکی پدید می‌آید که پشتوانه حقیقی ندارد و موجب برهم خوردن تعادل بازار و بروز فساد در شبکه بانکی می‌شود. لذا هرچند ابزار خرید دین می‌تواند یک ابزار کاربردی و کلیدی در بازار بین بانکی باشد ولی استفاده از آن بر پایه معاملات صوری، خود موجب سوءاستفاده و تخلفات در این بازار می‌شود.

تعداد زیاد شعب بانک‌ها

تعداد شعب در ایران نسبت به حد معمول بالاتر است. آسیب تعداد زیاد شعب این آسیب بیشتر در سطح بانک‌ها مطرح است اما تاثیر خود را بر بازار بین‌بانکی می‌گذارد. تعداد زیاد شعب در بانک‌ها باعث افزایش دارایی‌های منجمد در سطح بانک‌های کشور می‌شود و منابعی که باید در بازار بین‌بانکی یا بازار دیگر سرمایه‌گذاری می‌شد برای ایجاد و احداث شعب به کار برده

شده‌اند. از طرفی این شعب نیاز به تعمیر، نوسازی و هزینه‌های جانبی دیگری دارد که منابع را از بانک‌ها گرفته و اجازه ورود منابع به سمت تولید را نمی‌دهد.

با توجه به اینکه بانک‌ها نوعی واسطه‌گر مالی محسوب می‌شوند و بیشتر به ارائه خدمات می‌پردازند و در تولید نقشی ندارند پس بهتر است منابعی که برای احداث شعب جدید به کار برده می‌شود در فعالیت‌های مولد و تولیدی استفاده شود.

آسیب‌شناسی ابزارهای بازار بین‌بانکی در کشور مالزی

با توجه به جایگاه و اهمیت بازار بین‌بانکی، برخی از کشورهای اسلامی تلاش نمودند تا با طراحی ابزارهای اسلامی به اره-اندازی بازار بین‌بانکی اسلامی اقدام نمایند. هرچند این تلاش‌ها (به ویژه در سال‌های اخیر) در کشورهای گوناگون پیگیری شده است، در اینجا به طور خاص تجربه کشور مالزی اشاره می‌شود. این کشور به این مسئله توجه خاصی نموده و به جرئت می‌توان گفت اولین ایده بازار بین‌بانکی منطبق با شریعت، در کشور مالزی تجربه شده است (پاشا، ۲۰۰۸؛ ص. ۱۵).

در ادامه به بررسی برخی از مهم‌ترین ابزارهای مورد استفاده در بازار بین‌بانکی اسلامی مالزی پرداخته می‌شود و آسیب‌ها و مزایای هر کدام مورد بحث قرار می‌گیرد. ویژگی هر مورد به صورت اختصار بیان می‌شود تا امکان آسیب‌شناسی محیا شود.

سرمایه‌گذاری بین‌بانکی مضاربه

بانک دارای مازاد منابع خود را در بانک دارای کسری بر اساس عقد مضارعه سرمایه‌گذاری می‌کند.

بانک دارای مازاد از منابعش استفاده کارا می‌کند

بانک دارای کسری به نقدینگی دست می‌یابد.

معایب

عقد مضاربه براساس علمای شیعه فقط برای تجارت و بازرگانی می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. پس استفاده از این عقد در سرمایه‌گذاری بین بانکی دارای اشکال شرعی می‌باشد.

گواهی ودیعه

با توجه به اینکه بانک مرکزی مالزی نیز یکی از اجزای بازار بین‌بانکی اسلامی است، در این شیوه رابطه مالی براساس عقد ودیعه بین بانک دارای مازاد و بانک مرکزی شکل می‌گیرد. بانک مرکزی در واقع اعلام می‌کند که حاضر است منابع بانک‌ها را به‌عنوان ودیعه (امانت) دریافت کند و در عوض هدیه‌ای (هبه‌ای) غیرمشروط به عنوان سود به آنها بپردازد. نرخ این هدیه احتمالی نیز از ابتدا به بانک‌ها اعلام می‌شود (شیخ^{۲۰}، ۲۰۰۹، ص. ۱۵).

معایب

هدف از بازار بین‌بانکی عدم استقراض از بانک مرکزی است. در این روش نوعی استقراض از بانک مرکزی صورت می‌گیرد و منجر به افزایش حجم نقدینگی و تورم می‌شود و مانع از رسیدن به اهداف بازار بین‌بانکی می‌شود.

در این عقد منابع از بانک دارای مازاد به بانک که با کسری مواجهه است امانت داده می‌شود. براساس نظر تعدادی فقها در امانت نمی‌توان دخل و تصرف کرد. از این‌رو استفاده از منابع با مشکل شرعی روبه‌روست.

در این عقد مشروط بودن نرخ بهره مصداق ریاست و به دلیل اینکه بانک مرکزی از ابتدا این نرخ را تعیین می‌کند پس ربا محسوب می‌شود

اوراق سرمایه‌گذاری دولتی

در این شیوه، دولت مالزی اوراق بهاداری را بر اساس «بیع‌العینه» طراحی کرده و به جای آنکه آن را به افراد در سطح خرده‌فروشی عرضه کند، به صورت عمده‌فروشی در بازار بین‌بانکی ارائه می‌کند. شیوه کار این‌گونه است که دولت کالایی را به صورت نسیه (با در نظر گرفتن نرخ سود) به بانک دارای کسری منابع فروخته، به این شرط که بانک نیز همان کالا را به شکل نقدی به دولت بفروشد. بر اثر این دو معامله هم‌زمان، کالا دوباره به دولت باز می‌گردد و وجوه نیز در اختیار بانک متقاضی قرار می‌گیرد (موسویان، میسمی، ۱۳۹۴، ص. ۵۲۶).

^{۲۰}- Shaikh

معایب

کالا به صورت حقیقی در اقتصاد جابه‌جا نشده است

حیله ربا مطرح است.

فقه‌های مذهب تشیع بیع‌العینه را از نظر شرعی تایید نمی‌کنند.

توافق‌نامه باز خرید

در این شیوه بانک دارای کسری و بانک دارای مازاد وارد معامله عینه می‌شوند؛ ولی تفاوتش در این است که بیع اقساطی و بیع نقد در دو معامله جدا از هم انجام می‌شوند و شرط نمی‌شود که این دو معامله برهم مشروط هستند.

معایب

این عقد نیز از بیع‌العینه استفاده شده که مورد قبول فقه‌های شیعه نیست.

با توجه به مباحث مطرح شده چون اکثر قراردادهای بازار بین‌بانکی بر اساس بیع‌العینه است در بازار بین‌بانکی ایران نمی‌توان از آنها استفاده کرد به همین دلیل ابزارها با تغییراتی به بازار بین‌بانکی ایران شدند.

در ادامه ابزارهای بازار بین‌بانکی ایران مطرح کمی‌شود و سپس مزایا و معایب آنها مورد بررسی قرار می‌گیرد.

آسیب‌شناسی ابزارهای بازار بین‌بانکی ایران

با این وجود که بازار بین‌بانکی در سال ۱۳۸۷ به طور قانونی و رسمی شروع به کار کرد و حدود ۱۰ سال از تشکیل بازار بین‌بانکی می‌گذرد اما همانطور که مشاهده می‌شود آن‌چنان که باید و شاید از این بازار استفاده نمی‌شود. می‌توان این موضوع را مطرح کرد که به دلیل عدم کارایی ابزارهای موجود این بازار به رشد همه جانبه نرسیده و بسیاری از علما و نخبگان عرصه بانکداری بر عدم کارایی ابزارهای موجود صحه می‌گذارند. به همین دلیل در ادامه ابزارهای موجود در بازار بین‌بانکی ایران مطرح می‌شود و اگر نقدی بر ابزار باشد مطرح می‌شود.

سپرده سرمایه‌گذاری

این ابزار به این شیوه عمل می‌کند که بانک دارای مازاد منابع خود را به بانک دارای کسری بر اساس عقد وکالت واگذار می‌کند. این روش با نظر اکثر علما مطابق است. از نظر شرعی مشکلی ندارد.

مزایا

بانک دارای مازاد از منابع خود استفاده کارا کرده است.

بانک دارای کسری توانسته است کسری خود را برطرف کند.

معامله شرعی می‌باشد.

بانک نیز به عنوان حق الوکاله سود خود را در ابتدا مشخص می‌کند و در حکم ربا محسوب نمی‌شود.

عقد وکالت چون عقدی جایز است امکان فسق قرارداد توسط طرفین مطرح می‌شود و این اطمینان به این ابزار را کاهش می‌دهد.

خرید و فروش دین

بانک دارای کسری، سفته و براتی را که در اختیار دارد؛ تنزیل می‌کند. با فروش این اسناد با استفاده از بیع دین، بانک به نقدینگی دست می‌یابد و به صورت موقت برای حل مشکل نقدینگی خود به منابع دست می‌یابد و پس از حل مشکل نقدینگی با خرید مجدد اسناد با بیع دین به اسناد خود دست می‌یابد.

معایب

بانکی که دارای منبع مازاد است، نقدینگی خود را از دست داده و اسنادی دارد که اگر به نقدینگی نیازمند باشد؛ نمی‌تواند آنها را به فروش رساند زیرا اسناد را باید به بانک دارای کسری بازگرداند. از این رو هزینه فرصت زیادی برای بانک دارای مازاد ایجاد می‌شود. که این مورد باعث افزایش نرخ سود در بازار بین‌بانکی می‌شود.

از طرفی اگر بانک دارای مازاد قبل از تاریخ سررسید به نقدینگی احتیاج پیدا کند و اسنادی را که در اختیار دارد با استفاده از بیع دین به فروش رساند. ممکن است زیان‌هایی برای بانک دارای کسری (معامله اولیه) ایجاد کند.

خرید و فروش اوراق بهادار اسلامی (صکوک)

خرید و فروش اوراق بهادار به این گونه عمل می‌کند که هر معامله‌ای که در بازار بین‌بانکی انجام دادیم اسنادش را به صورت اوراق درآورده و خرید و فروش کنیم.

در این روش حتی قبل از سررسید می‌توان به نقدینگی دست یافت.

این روش نیازمند بازار ثانویه قوی و کارآمد است.

نقدی بر ابزارهای جدید مطرح شده

در تعدادی از مقالات ابزارهایی مطرح شده که برای استفاده دز بازار بین‌بانکی پیشنهاد شده است. در ذیل تعدادی از این ابزارها معذفی و نقدهایی که بر آن‌ها وارد است بیان می‌شود تا در نهایت بر اساس ابزارهای موجود در بازار بین‌بانکی و بزارهای پیشنهاد شده، ابزارهای مناسبی طراحی گردد.

اوراق (اسناد) خزانه اسلامی

این اوراق توسط دولت‌ها منتشر می‌شوند دارای تضمین، ریسک صفر و نرخ سود کم هستند. و از ابزارهایی است که برای تعیین کف قیمت می‌توان از آن استفاده کرد.

بازار بین‌بانکی بعنوان بازار ثانویه اوراق خزانه اسلامی مطرح می‌باشد. بانک‌هایی که این اوراق را دارند با فروش اوراق به نقدینگی دست می‌یابد و بانک‌هایی که مازاد دارند با خرید این اوراق وجوه خود را در معامله‌ای با ریسک صفر و سودآور سرمایه‌گذاری می‌کنند.

این اوراق باید بر اساس معاملات واقعی باشد بدین گونه که تمام مبادلات با جابه‌جایی کالا در اقتصاد رخ دهد و نشان‌دهنده سند بدهی واقعی باشد.

این اوراق برای طلبکاران دولت مناسب است. دولت می‌تواند با این اوراق بدهی‌های خود را پرداخت کند.

نکته قابل توجه این است که بخش عمده بدهی دولت به بانک‌ها متعلق به بانک‌های خصوصی و خصوصی شده است از جمله بدهی دولت به بانک‌های خصوصی در تیرماه ۹۷ رقم ۱۰۲ هزار میلیارد تومان را نشان می‌دهد که رشد ۴۰ درصدی در یکسال منتهی به تیرماه ۹۷ و رشد ۱۱ درصدی در چهارماه اول سال ۹۷ داشته است. همچنین از رقم ۱۴۸ هزار میلیارد تومانی مطالبات معوق، اموال معاملات و خرید دین در تیرماه ۹۷ به میزان ۱۰۲ هزار میلیارد تومان آن یعنی ۷۰ درصد مطالبات معوق متعلق به بانک‌های خصوصی است که رشد ۱۵ درصدی در چهارماه اول سال ۹۷ داشته است و نشان می‌دهد که بیشترین فشارها چه از نظر مطالبات معوق و رشد آن و چه از نظر میزان بدهی دولت روی بانک‌های خصوصی سنگینی می‌کند.

با توجه به بدهی‌های بالا و عدم انضباط مالی دولت این شیوه بسیار مناسب است زیرا بدهی دولت را به تدریج کاهش می‌دهد و در بلندمدت باعث افزایش انضباط مالی دولت می‌شود.

استفاده کنندگان این اوراق باید با دولت از نظر مالکیت یکی نباشند. پس پیمانکاران و مردم و بانک‌های خصوصی می‌توانند از این اوراق استفاده کنند اما بانک‌های دولتی بخاطر اشتراک مالکیت نمی‌توانند از این اوراق استفاده کنند.

به دو صورت این اوراق منتشر می‌شوند برای بازپرداخت بدهی‌های، برای تأمین نقدینگی و تأمین کالا و خدمات دولت منتشر می‌شود. در حالتی که برای کالا و خدمات است شیوه کار به این صورت است که دولت اوراق به پیمانکار می‌دهد و در مقابل پیمانکار کالا و خدمات مورد نیاز دولت را انجام می‌دهد. برای تأمین نقدینگی، دولت کالاهایی را که مالکیت دارد به صورت نقد می‌فروشد و در مقابل همان کالاها را به صورت نسیه (قیمت نقد و بهره) خریداری می‌کند و در ازای آن اوراق منتشر می‌کند.

در حالتی که دولت برای تأمین نقدینگی از این روش استفاده کند باید کالاهایی مانند زمین یا ساختمان و ... را برای مدتی از مالکیت خود خارج کند این امکان وجود دارد کالاها از نظر استراتژیک برای کشور مهم باشند و از طرفی که طرف مقابل راضی

به بیع نسبه نباشد زیان‌ها جبران ناپذیری برای دولت به وجود می‌آید و اگر بیع نسبه در بیع نقد شرط شود مصداق بیع‌العینه، که براساس فقه امامیه حرام است.

بانک‌های دولتی بدلیل اشتراک مالکیت فقط می‌توانند از وجوه سپرده‌های سرمایه‌گذاری که به صورت وکالتی در اختیار آنان قرار گرفته برای خرید این اوراق استفاده کنند به همین دلیل استفاده بانک‌های دولتی از این اوراق محدود است. اوراق باید قابلیت فروش در بازارهای ثانویه را داشته باشد و از آن جهت که بازار سرمایه در ایران به خوبی توسعه یافته نیست باعث کاهش کارایی اوراق می‌شود.

اوراق مرابحه کالایی

شیوه کار این ابزار بدین‌گونه است که در بازار بین‌بانکی، بانک دارای مازاد کالا را به صورت نقد خریداری می‌کند و با عقد مرابحه نسبه به بانک دارای کسری می‌فروشد. بانک دارای کسری نیز کالا را به صورت بیع نقد فروخته و به نقدینگی دست می‌یابد. عقد مورد در اصطلاح تورق^{۲۱} نامیده می‌شود. و از نظر شرعی با مشکل مواجهه نیست و در مقابل بیع‌العینه ساخته شده است.

بانک دارای مازاد، نقدینگی خود را در بازار سرمایه‌گذاری کرده و بعد از مدتی به اصل و سود خو رسیده و از منابعش استفاده کارا کرده است.

مزایای استفاده از این اوراق

- بانک دارای مازاد توانسته در بازار بین‌بانکی منابع خود را سرمایه‌گذاری کند و از سود حاصله بهره ببرد.
 - بانک دارای کسری توانسته کسری خود را برطرف کند
 - نیاز به استفاده از منابع بانک مرکزی از بین می‌رود.
 - کالا در اقتصاد جریان یافته است.
- اگر خریدار و فروشنده کالا یک نفر باشد حیلۀ ربا رخ می‌دهد و اشکال شرعی دارد. نباید شرط خرید کالا توسط فروشنده در عقد وجود داشته باشد چون مصداق بیع‌العینه می‌باشد و حرام است.
- پیدا کردن شخصی که خریدار کالا باشد؛ برای بانک دشوار است. و این از معایب این طرح می‌باشد.

وکالت خاص

این عقد به این‌گونه عمل می‌کند که بانکی مشتری خاصی دارد که راضی است تسهیلات با نرخ بالا دریافت کند. بانک برای تسهیلات پیشنهادی وی اعتبار کافی ندارد. به بازار بین‌بانک مراجعه می‌کند و مبلغ تعیین شده را از بانک دارای مازاد را براساس وکالت خاص دریافت می‌کند و اعلام می‌دارد که این تسهیلات را برای مشتری خاص با نرخ ویژه می‌خواهد و در پایان تاریخ سررسید عقد بانک دارای کسری منابع را همراه اصل و سود به بانکی دارای مازاد، بازپرداخت می‌کند.

این عقد قابلیت تمدید مجدد در نرخ‌های بالاتر را دارد.

بانکدارای مازاد از منبع ود حداکثر بهره را برده است.

مشتری به تسهیلات دست می‌یابد.

بانک دارای کسری نیز توانسته نیازهای مشتریان را برآورده و سود دریافت کند.

معایب

فقط برای مشتریان خاصی می‌توان استفاده کرد زیرا همه افراد توانایی بازپرداخت با نرخ بهره بالا را ندارند.

مزایا

می‌توان اسناد ایجاد شده را به اوراق تبدیل کرد و در بازار ثانویه به فروش رساند.

توافق‌نامه باز خرید اسلامی^{۲۲}

^{۲۱}- تورق یعنی فراهم آوردن نقدینگی در زمان حال در ازای تعهد به پرداخت مبلغی بیشتر در آینده.

^{۲۲} - Repo Islamic

توافق با خرید (ریپو) اسلامی، مبادله ای است که در آن یک طرف، اوراق بهادار خود را به طرف دیگر می فروشد و در ضمن آن تعهد می کنند در سررسید مشخص یا در زمان مطالبه تا سررسید مشخص، آن اوراق یا مشابه آن اوراق بهادار را به قیمت مشخص معامله معکوس انجام دهند. ۱۰۶ موسویان و همکاران ۱۳۹۴ ابزار مناسبی برای توسعه بازار بین بانکی است که علاوه بر شکل دهی بازار بدهی در کشور می تواند آثار مثبتی نیز داشته باشد.

دو ویژگی به ریپوی اسلامی اضافه شده به نحوی که ریپوی اسلامی بر اساس قرارداد بیع و خرید و فروش طراحی می شود و شامل اوراق مورد معامله اوراق بهادار مشروع مانند سهام، اوراق مشارکت، صکوک خواهد بود.

نتیجه گیری

بازار بین بانکی برای رشد و توسعه صنعت بانکداری اهمیت ویژه ای دارد. بررسی و آسیب شناسی آن نیز در درجه بالایی قرار دارد. در این مقاله چالش های این بازار مطرح شد. نتیجه ای که از این مقاله استنباط می شود به آسیب های جدی و عمیق این بازار اشاره دارد. این بازار از تمام حیث ها به نوعی با آسیب روبه روست. از این رو انتظار می رود بانک مرکزی اقدام هایی را برای رفع چالش های این بازار به طور جد انجام دهد. هر چه اقدامات سریع تر انجام شود؛ مشکلات این بازار نیز از تعمق کمتری برخوردار می شود. از عمده مشکلات می توان به بحث شرعی بودن معاملات، ارتباط با بازارهای ثانویه فعال، استفاده از فناوری های نوین، استفاده از ابزارهای جدید، ایجاد شفافیت و ... اشاره کرد.

قدردانی

از خدای مهربانم، پدر و مادر عزیزم و استادان گرانقدرم از صمیم قلب تشکر می کنم.

منابع و مراجع

- سودانی، احمد (۱۳۹۶). رتبه بندی بانک ها و موسسات مالی بر مبنای کملز. پژوهش های پولی و بانکی. ۱۰(۳۱)، ۱۴۱-۱۷۲.
- قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب ۱۳۶۲. مجلس شورای اسلامی ایران.
- لایحه قانونی انحلال بانک ها، مصوب ۱۳۸۵.
- مدیریت دفتر مطالعات مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.
- معتدلی، شیوا (۱۳۸۱). کنون بانک ها و مؤسسات اعتباری خصوصی بانک و اقتصاد، ش ۱.
- مصوب جلسه ۱۱۹۸ شورای پول و اعتبار، ۱۳۹۴/۲/۸.
- موسویان، سیدعباس. شمسی نژاد، سید سعید (۱۳۹۷). آسیب شناسی بازار بین بانکی. فصل نامه پژوهش های پولی- بانکی. ۱۱(۳۵)، ۱۲۵-۱۵۰.
- موسویان، سیدعباس. میسمی، حسین (۱۳۹۳). آسیب شناسی نظارت شرعی و ارائه اصلاح های قانونی. فصل نامه اقتصاد اسلامی. ۱۴(۵۴).
- نامه شماره ۴۴۵-ب مورخ ۱۳۹۴/۲/۳۰ شورای هماهنگی بانک ها به عنوان وزیر اقتصاد.
- نامه شماره ۴۵۵۰-ب مورخ ۱۳۹۳/۲/۲۳ شورای هماهنگی بانک ها به عنوان مدیریت دفتر مطالعات مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.
- نامه ۹۴/۹۱۰۰۸۳۸ مورخ ۱۳۹۴/۴/۲۲ اداره اعتبارات بانک مرکزی به عنوان رئیس شورای عالی بانک ها و مؤسسات اعتباری خصوصی، دفتر مطالعات اقتصادی مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.

Dusuki, Asyraf Wajdi (۲۰۰۷), "Commodity Murabahah Programme(CMP): An Innovative Approach To Liquidity Management", Paper Presented At The ۵th International Islamic

Finance Conference ۲۰۰۷, Organized By Monash University, Kuala Lumpur, Printed At Journal Of Economics, Banking And Finance

Heffernan, S(۲۰۰۵). Modern Banking in Theory and Practice, Wiley, New York.

Heffernan, S. (۱۹۹۶), Modern Banking in Theory and Practice, New York: Gohn Wiley and Sons

Largan, Mark (۲۰۰۰), Banking Operation, ۲nd Edition Chartered Institute Of Bankers, United Kingdom, P.۲۸.

Shaikh, S. (۲۰۰۹). The Role of Central Bank in Islamic Finance. International Jornal of Islamic Financial Services, ۸(۲). ۳۰-۵۵.